

La geografia a l'ensenyament secundari

Rosa Ascón*, Gide Albadalejo, Anna Bastida,
M.ª José Edo, E. Sáez

Les dades geogràfiques no són neutres, objectives, immutables, sinó que poden ser diferents i diverses segons el geògraf que les presenta. (LACOSTE, 1977)

Résumé / Abstract / Resumen

Cet article veut faire connaître une série de réflexions et de propositions qui ont été élaborées par un groupe de professeurs de géographie. Ayant constaté que cette matière occupe souvent une place marginale dans le Lycées, on a tenté l'analyse des causes de cette situation. Il y en a quelques unes d'ordre institutionnel tandis que d'autres sont inhérentes à la discipline elle-même. Dans ce sens, nous croyons qu'il faudrait en reviser la portée épistémologique afin d'obtenir une plus grande cohérence dans les contenus et une majeure sécurité dans les méthodes.

A partir de là, on définit les objectifs du programme de géographie dans le baccalauréat et son apportation à la formation des adolescents. Dans la deuxième partie du travail, on tente d'établir un possible cadre théorique général qui permette l'articulation des connaissances à différents niveaux et à différentes échelles: le monde, l'Etat, la nation ou la région.

* * *

This article aims to inform on certain reflexions and proposals made by a group of geography teachers. The reasons for the marginal place that geography occupies in many cases in secondary schools are

* Rosa Ascón és professora al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, i les altres coautores són professores d'Institut d'Ensenyament Mitjà.

analyzed, and the conclusion is reached that some causes are of an institutional nature while others are inherent in the discipline itself. In this respect, the authors consider that a revision of the epistemological scope of the subject is necessary, in order to achieve more coherence in terms of subject matter and viability in terms of methods. On this basis, the objectives of the secondary school programme, and its contribution to the formation of adolescents are defined. In the second part of the study, an attempt is made to establish a possible generalized theoretical framework which would facilitate the articulation of knowledge acquired at different levels and scales (world, national and regional).

* * *

El objetivo de este artículo es reflexionar sobre la geografía en la enseñanza secundaria y hacer unas propuestas elaboradas por un grupo de profesores de geografía. Se constata que la geografía, en muchas ocasiones, juega un papel marginal en los institutos, y a partir de este hecho se analizan las causas de ello. Algunas son de tipo institucional y otras son inherentes a la propia disciplina. En esta línea creemos necesaria una revisión epistemológica que dé coherencia a los contenidos y seguridad a los métodos. Asimismo se definen los objetivos del programa de geografía del bachillerato y de su aportación a la formación de los adolescentes. En la segunda parte del artículo se intenta establecer un posible marco teórico general que permita articular los conocimientos a diferentes niveles y escalas: el mundo, el estado, la nación o la región.

Un grup d'ensenyants de geografia, convençudes de la necessitat de mantenir un diàleg entre els diferents nivells de l'ensenyament, hem iniciat unes trobades periòdiques per tal de confrontar les experiències individuals i alhora encetar una reflexió en una triple direcció:

— Anàlisi de la situació de la geografia dins de l'ensenyament secundari oficial, bàsicament als instituts.

— Clarificació dels objectius i mètodes d'aquesta disciplina, així com de l'aportació que pot fer a la formació de l'adolescent.

— Intent de vertebrar i donar una certa coherència al programa de Geografia Humana i Econòmica del segon curs de BUP.

Pel que fa al primer punt, des de les primeres converses varem constatar el paper marginal que la geografia ocupa en la majoria dels instituts i els

successius fracassos experimentats en la programació d'aquesta matèria. Les causes d'aquesta situació no són fàcils d'esbrinar i poden ser diferents en cada cas. Sovint tenen, però, un origen comú basat en aspectes institucionals, per una banda, i en problemes inherents a la pròpia disciplina, per l'altra. D'entre els primers voldríem remarcar els següents:

— Centres massificats: l'excessiu nombre d'alumnes per classe impossibilita un ensenyament individualitzat i profitós. La suposada solució de les hores B no ha estat ni molt menys suficient.

— El sistema d'oposicions vigent fa que molts dels professors actuals de geografia siguin en realitat especialistes en història i lògicament es troben amb dificultats addicionals en la preparació dels programes de geografia.

— Els programes oficials presenten un contingut excessiu que porta els ensenyants a emprar mètodes magistrals, passius i memorístics. Això comporta una dissociació entre coneixements teòrics i la pràctica quotidiana dels alumnes.

— Cadascuna de les nombroses assignatures sembla tenir l'ambició de formar especialistes. No existeixen relacions i lligams entre les diferents matèries que constitueixen el *curriculum* de l'estudiant. Això impossibilita la interdisciplinarietat i malmet la capacitat de l'adolescent per entendre el món en què viu d'una forma global i complexa.

— Hi ha una manca de continuïtat en els continguts, entre les diferents etapes d'aprenentatge (EGB i BUP).

— Els horaris resulten inadequats: l'excés d'hores lectives i la fragmentació que presenten dificulten el treball de camp, els treballs en grup, l'elaboració cartogràfica...

D'entre el segon grup de problemes, és a dir, d'aquells derivats de la pròpia disciplina, voldríem assenyalar com a més greus al nostre entendre:

— La indefinició, que sovint existeix en l'àmbit epistemològic i que és origen d'inseguretats en els continguts i en els mètodes. Tradicionalment la geografia ha estat un calaix de sastre de matèries diverses: economia, història, sociologia, ciències naturals. Es confon així el punt de vista específicament geogràfic. Aquesta ambigüïtat s'ha traslluït, en ocasions, en els programes i en els llibres de text.

— La manca de relació, en la pràctica, entre la geografia física i la geografia humana que fa que els alumnes ho visquin com dos mons separats.

— La inexistència d'un fil conductor en els programes. Els temes s'estudien separatament i es fa difícil establir analogies, comparacions i connexions entre els diferents fenòmens.

Finalment volem fer esment, també, de l'absència d'un esquema teòric que permeti articular els temes i problemes a diferents escales i àmbits espacials, així com de la impressió existent en l'àmbit cronològic en què s'han d'emmarcar els fets.

Després d'aquest seguit de consideracions prèvies passarem ara a definir quins són, al nostre entendre, els objectius que ens hauríem de fixar en aquesta etapa de l'ensenyament per tal d'assolir uns resultats satisfactoris, tant a nivell de coneixements teòrics com a nivell tècnic i instrumental. D'una manera genèrica creiem que l'objectiu essencial ha de ser el d'ajudar a l'adolescent a conèixer, comprendre, i en un primer nivell interpretar l'organització territorial mundial en tota la seva complexitat i diversitat. En segon terme, i en la mesura que sigui possible, ajudar-lo a entendre els mecanismes que fan que aquesta estructura sigui canviant històricament. Només a partir d'aquí podrà passar d'una visió individualitzada i localista dels fets, a una visió universalista d'àmbit global. Això li permetrà d'articular i relacionar els coneixements adquirits al llarg de l'EGB i replantejar-se la situació del seu propi país dins del context mundial.

Ahora hem de procurar d'enriquir la capacitat d'anàlisi i de crítica de l'alumne, per tal que pugui arribar a decidir per ell mateix de manera responsable i a reflexionar sobre les possibles alternatives a la situació actual. L'explicació ha de ser el més complexa possible, tenint en compte la capacitat de l'estudiant en aquesta edat, per tal que quedi allunyada tota visió maniquea i fàcil que expliqui els fets a base de bons i dolents. El professor ha de ser conscient, però, de l'objectivitat que fa servir i de quin és l'esquema interpretatiu que vol transmetre.

En aquest sentit és important poder presentar als alumnes informació de diverses procedències i contrastar versions de diferent caire sobre un mateix fet, per tal que esdevinguin conscients de la relativitat de les interpretacions, diferents segons l'enfoc epistemològic en què es fonamenten.

És convenient també que els estudiants s'acostumin a elaborar hipòtesis per explicar un fet, i a comprovar, a partir de determinades fonts i documents, la seva validesa i credibilitat.

Cal arribar també a dotar els alumnes de rigor i precisió en la utilització del lèxic geogràfic i de flexibilitat per tractar i analitzar els problemes a diferents magnituds i escales.

Per assolir els objectius esmentats fins ara, tenim al nostre abast tota una gamma de mètodes, instruments, tècniques. La més genuïnament geogràfica és, sens dubte, la d'elaborar i interpretar mapes temàtics. A partir de la localització precisa en el mapa dels diferents fenòmens, podem observar l'àrea d'extensió que ocupen, les distribucions, i els conjunts que formen sobre la

superfície de la terra. Aquests conjunts ens permeten d'establir un primer nivell d'anàlisi, fer comparacions, remarcar les analogies i les diferències existents entre les diverses àrees. Establir, en definitiva, tota una sèrie de correlacions cartogràfiques que preparen als estudiants per a la posterior correlació estadística. Els mapes ajuden a veure que la nostra realitat concreta i immediata forma part d'un marc molt més ampli. Pot ajudar a identificar-nos amb llocs i grups socials molt allunyats en l'espai.

D'altres instruments a emprar han de ser: la confecció i interpretació de gràfiques, aprendre a manipular sèries estadístiques procedents d'anuaris, censos, etc.; anàlisi i comentari de textos, fotografies, pel·lícules, diapositives. Considerem convenient que tots aquests materials procedixin, sempre que sigui possible, de l'entorn més immediat a l'alumne (premsa local, programes televisius...) per tal d'establir contactes entre l'ensenyament i la vida quotidiana.

A continuació presentem un esbós de programa per tractar la Geografia Humana i Econòmica del Món, que és objecte d'estudi en el segon curs del BUP actual, i que sembla que continua tenint un paper important en tots els avantprojectes de reforma de l'ensenyament secundari. Aquest programa pot ajudar a concretar els objectius suara esmentats. La nostra intenció a l'hora d'elaborar-lo ha estat la de superar alguns dels problemes comentats en la primera part d'aquest escrit. Volem donar un mínim de coherència interna a un programa que, en principi, presenta els diferents blocs temàtics aïlladament, sense connexió d'uns amb els altres, la qual cosa ja hem dit que impossibilita la interpretació global de la realitat. D'altra banda hem procurat que el medi físic hi sigui present i tingui un mínim de tractament. Pensem que la metodologia emprada pot facilitar el tractament dels diferents temes a diferents escales: planetària, estatal, nacional...

Partim de la definició que veu l'organització del territori d'una determinada àrea com un producte social que és resultat i component alhora de l'organització socio-econòmica global. L'economia mundial funciona avui de manera integrada i per tant es fa difícil d'entendre el funcionament de qualsevol estat o nació amb independència de la resta del planeta.

El programa consta d'una introducció i tres parts. L'objectiu de la introducció és familiaritzar els alumnes en la definició de la geografia, els temes que estudia, i quins són els elements que la diferencien d'altres ciències. Cal arribar a fer veure als estudiants que són molts els fets susceptibles d'una lectura geogràfica.

És en aquesta introducció on cal iniciar els alumnes en el concepte d'escala i

la importància que pot tenir a l'hora de tractar els problemes. Finalment cal que quedi clar l'objectiu i la raó de ser del programa.

Dins de la primera part pretenem presentar el planeta en tota la seva diversitat. En primer lloc el medi físic com a escenari i suport de l'activitat humana. Dimensions, conjunt d'aigües i continents, conjunts climàtics, disposició del relleu... Aquest apartat pot ser força breu, ja que només cal recordar aspectes tractats àmpliament en l'ensenyament general bàsic.

A continuació es presentarà aquest medi físic com a font de recursos per a la humanitat, la seva utilització i per tant la seva transformació. Cal deixar clar el concepte de recurs i fer veure com és canviant al llarg de la història. Tanmateix, ens interessa tractar el tema des d'una perspectiva actual. Cal veure els conjunts de terres més aptes per a l'agricultura, la ubicació dels minerals i de les principals fonts d'energia. De tots aquells elements que en definitiva són útils a la producció i susceptibles d'esdevenir recurs econòmic.

Després d'aquesta visió del planeta com a escenari i com a recurs, passarem a veure els homes i les dones, és a dir, els actors. La distribució de la població forma conjunts irregulars i diversos en tots els aspectes. Les raons són tant d'ordre natural com d'ordre històric.

Malgrat que l'espècie humana és una, existeixen unes grans diferències pel que fa als trets racials, llengües que es parlen, religions que es practiquen i organització social global. Així es configuren els diferents conjunts culturals i nacionals que convé localitzar, almenys parcialment, sobre el planisferi.

Si fins ara hem vist l'escenari «natural» del planeta en què els individus es mouen i hem assenyalat un mosaic de paisatges i cultures nacionals, a la segona part veurem com sobre aquest espai s'hi superposen els interessos econòmics, polítics i ideològics de determinades classes socials que han configurat al llarg de la història uns espais político-administratius que constitueixen els actuals espais estatals. És aquí, doncs, que introduïm el concepte d'estat en els diferents règims polítics i els diferents sistemes econòmics. La seva concreció en l'espai constitueix les fronteres. No tots els estats són iguals, i s'haurà de remarcar l'hegemonia d'alguns d'ells i citar alguns dels conjunts supraestatals que s'han constituït a partir de necessitats econòmiques i estratègiques.

L'objectiu essencial de tot l'apartat següent és el de fer veure les desigualtats que existeixen entre els diferents estats, i, en la mesura que sigui possible, entre els diferents grups socials que els constitueixen.

Iniciem el tractament d'aquestes desigualtats analitzant espacialment la distribució, per sectors productius, de la població activa. A partir d'aquí queden clarament dibuixades les àrees de predomini de les diferents activitats,

la qual cosa enllaça amb el tema de la producció i de la divisió internacional del treball.

Pel que fa al sector primari s'ha de remarcar la distribució sobre el planisferi de les relativament escasses terres de conreu existents. A partir d'aquí es farà una tipologia de les diferents agricultures existents segons el tipus de conreus, els mètodes de treball, el mercat a què van dirigits els productes i el règim de tenença de la terra.

Pel que fa al sector secundari ens sembla indispensable fer la definició prèvia dels mètodes industrials de producció. Hauran de localitzar-se les principals zones industrials del món, relacionant-les amb la distribució dels recursos miners i de les fonts d'energia tractats en la primera part. A partir d'aquí podem fer una tipologia dels diferents estats segons el seu grau de desenvolupament industrial. Seguidament analitzarem les característiques de cadascun dels grups segons la seva especialització, la procedència del capital invertit i de la tecnologia, l'organització de la població, el mercat al qual va dirigida la producció, condicions de treball de la classe obrera i moment històric de la industrialització.

Pel que fa al sector terciari convé que quedin clars els diferents tipus de serveis generats per la producció, l'intercanvi i el consum. També cal remarcar l'enorme creixement dels serveis lligats al desenvolupament dels aparells d'estat moderns. Cal fer veure als estudiants les diferències existents entre el terciari dels països de desenvolupament industrial avançat i el terciari dels països més endarrerits basats en serveis personals i de l'administració pública. Els punts de màxima concentració industrial i terciària coincideixen amb les àrees de màxim desenvolupament urbà. Caldrà aquí explicar les funcions de les grans metròpolis i de la resta de centres que constitueixen la xarxa urbana mundial. S'haurà de distingir aquelles que tenen una funció lligada a la producció i al poder econòmic i polític de les que tenen només un paper en la redistribució de béns i serveis.

Com a conclusió de l'anàlisi de les diferències existents en la localització dels diferents sectors productius i de la població activa, analitzarem les desigualtats que se'n deriven en el nivell i qualitat de vida dels habitants. Per això farem servir una sèrie d'indicadors socio-econòmics que ens permetin fer un esbós de tipologia d'estats segons el seu desenvolupament econòmic. Volem remarcar que aquest intent presenta moltes dificultats, però serveix, si més no, per a detectar els casos més extrems i alhora per fer veure als estudiants el risc d'una classificació massa rígida.

Aquestes dues parts del programa es clouen amb una anàlisi dels fluxos comercials i energètics a nivell mundial. A partir de aquí queden evidenciades les relacions de dependència, les desigualtats en l'intercanvi i les conseqüèn-

cies a nivell mundial d'aquesta situació: endeutament, subordinació política, econòmica i militar.

Paral·lelament al desenvolupament d'aquest programa, els alumnes haurien de realitzar un treball sobre l'estat espanyol per tal de tenir un conjunt de dades que permetés situar-lo dins del conjunt mundial. Per a la realització d'aquest tema hauran d'utilitzar la mateixa metodologia i els mateixos indicadors que els emprats en el programa general. Finalment, i en la mesura que sigui possible, s'intentarà veure la distribució de les diferents variables dins de l'estat espanyol.

Com possiblement un lector atent haurà ja pensat, la vertebració d'aquest programa no hauria estat possible sense la lectura atenta de les obres del geògraf Yves Lacoste sobre el subdesenvolupament. També han estat de gran utilitat les reflexions fetes en els darrers anys entorn de la Geografia Humana de primer cicle del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Tot i les deficiències evidents d'aquesta proposta, ens agradaria que servís com a punt de partida de diàleg i reflexió entre totes aquelles persones que creuen en la importància de l'ensenyament en una etapa tan crítica com és l'adolescència.